

Dołęga, Józef M.

Status epistemologiczny i metodologiczny socjologii

Studia Teologiczne 13, 239-250

1995

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez **Muzeum Historii Polski** w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KS. JÓZEF M. DOŁĘGA

STATUS EPISTEMOLOGICZNY I METODOLOGICZNY SOZOLOGII*

Treść: Wstęp; I. Uwarunkowania historyczne powstania sozologii; II. Epistemologia sozologii; III. Metodologia sozologii; IV. Koncepcje sozologii; Zakończenie.

WSTĘP

Do zagadnień określających status epistemologiczny i metodologiczny danej dyscypliny naukowej należy jej geneza, epistemologia, metodologia i koncepcja. Podjęta próba określenia statusu epistemologicznego i metodologicznego sozologii będzie oscylować wokół uwarunkowań historycznych powstania tej nauki, zagadnień epistemologicznych i metodologicznych oraz koncepcji nauki o ochronie środowiska.

I. UWARUNKOWANIA HISTORYCZNE POWSTANIA SOZOLOGII

Jeżeli przez sozologię będziemy rozumieli szeroko rozumianą ochronę przyrody, to początków tej nauki należy szukać nie na przełomie XIX i XX wieku, ale w bardziej odległej historii ludzkości. Należy tutaj uwzględnić wierzenia religijne oraz dane biblijne, które traktują przyrodę jako dzieło stworzenia¹. Wraz z rozwojem cywilizacji, ekspansją techniczną człowieka

* Treść artykułu była prezentowana w formie wykładu podczas konferencji naukowej: *Między filozofią a nauką* w Uniwersytecie A. Mickiewicza w Poznaniu 14-15.09.1994 r.

¹ Por. W. Szafer, *Dzieje ochrony przyrody w Polsce i w innych krajach*, w: *Ochrona przyrodniczego środowiska człowieka*, pod. red. W. Szafera, Warszawa 1973, s. 13-63; M. Eliade, *Historia wierzeń idei religijnych*, tłum. T. Tokarski, Warszawa 1988; Z. Świerczek, *Ekologia — Kościół i św. Franciszek*, Kraków 1990.

w świat przyrody i eksplozją demograficzną, zaczęła wylaniać się potrzeba tworzenia podstaw naukowych i prawnych ochrony przyrody. Jednak dopiero w XIX i XX wieku prace naukowe wielu uczonych stworzyły podstawy do badań z zakresu ochrony środowiska. Działalność ich skupiała się wokół naukowej inwentaryzacji obiektów przyrody oraz zdobycia skutecznych sposobów ochrony ginących gatunków istot żywych. Ogólnie można stwierdzić, że prace naukowe w dziedzinie ochrony przyrody są prowadzone od ponad stu lat. Natomiast sprecyzowanie tej dziedziny i określenie jej statusu epistemologicznego i metodologicznego dokonuje się w końcu XX wieku.

Początków formułowania problematyki sozologicznej należy szukać w działalności naukowej następujących uczonych: Aleksandra Humbolta (1769-1859), Mariana Raciborskiego (1863-1917), Jana Gwalberta Pawlikowskiego (1860-1939), Bohdana Dyakowskiego (1864-1940), Michała Siedleckiego (1873-1940), Adama Wodczicko (1887-1948), Stanisława Sokołowskiego (1865-1942), Mariana Sokołowskiego (1884-1939), Bolesława Hryniewieckiego (1875-1963), Władysława Szafera (1886-1907), Walerego Goetla (1889-1972), Włodzimierza Michajłowa, Henryka Sandnera i wielu innych².

Do historycznych uwarunkowań powstania sozologii należy zaliczyć programy działań organizacji międzynarodowych, takich jak: Organizacja Narodów Zjednoczonych; Organizacja Narodów Zjednoczonych do Spraw Oświaty, Nauki i Kultury; Międzynarodowy Fundusz Narodów Zjednoczonych Pomocy Dzieciom; Światowa Organizacja Zdrowia; Organizacja do Spraw Wyżywienia i Rolnictwa; Międzynarodowa Rada Unii Naukowych i inne.

Wyrazem działań tych organizacji na rzecz ochrony środowiska był raport U. Thanta *Człowiek i jego środowisko* z 26 maja 1969 roku oraz konferencje ONZ na temat środowiska: pierwsza miała miejsce w Sztokholmie 5-14 czerwca 1972 r.; druga — w Brazylii (Rio de Janeiro) 3-14 czerwca 1992 r.; trzecia jest zaplanowana na 2012 rok³.

II. EPISTEMOLOGIA SOZOLOGII

Epistemologia jest rozumiana tutaj jako teoria poznania naukowego, zajmująca się aspektem przedmiotowym tego poznania, w odróżnieniu od aspektu formalnego, którym zajmuje się metodologia i metodyka nauki. Tak rozumiana epistemologia polega na zastosowaniu zasad ogólnej teorii poznania do poznania naukowego i na analizie problemów teoriopoznawczych w toku pracy naukowej.

Do zagadnień epistemologicznych sozologii zaliczamy przede wszystkim analizę pojęcia tej nauki, konstrukcję definicji i określenie przedmiotu badań

² Por. J.M. Dołęga, *Człowiek w zagrożonym środowisku. Z podstawowych zagadnień sozologii*, Warszawa 1993, s. 10-12, 16-22.

³ Por. U. Thant, *Człowiek i jego środowisko*, w: *Dajcie szansę Ziemi*, wybór art. J. Zieliński, Warszawa 1971, s. 233-282; S. Kozłowski, *Rio Szczyt Ziemi. Początek ery ekologicznej*, Łódź 1993.

oraz zaakcentowanie specyfiki sozologicznych badań naukowych — jaką jest ich interdyscyplinarność.

1. Termin *sozologia* pochodzi od greckiego słowa *sodzo* i oznacza ochraniać, osłaniać, ratować. Nazwę tę do naukowego słownika polskiego wprowadził W. Goetel w 1965 roku. Według niego termin ten oznacza naukę o ochronie przyrody, o ochronie naturalnego środowiska człowieka. Od tego czasu upłynęło trzydzieści lat. W tym okresie termin *sozologia* wzbogacił się o nowe treści i większy zakres. Wyrazem tego jest bogata literatura przedmiotowa⁴.

W analizie pojęcia sozologia uwzględniamy dwa jego aspekty: treściowy i zakresowy.

W aspekcie treściowym wymienia się następujące problemy i zagadnienia:

- opis faktyczny stanu przyrody w świecie i w Polsce;
- badanie wpływu środowiska na stan psychiczny człowieka;
- przeprowadzanie badań technicznych i technologicznych w celu wprowadzania urządzeń oczyszczających i technologii nieuciążliwych dla środowiska;
- badanie wpływu zmienionego środowiska na organizmy żywe i na człowieka;
- tworzenie zabezpieczeń prawnych i administracyjnych w skali krajowej i międzynarodowej, w celu realizacji programów ochrony środowiska;
- szukanie środków zmniejszających zanieczyszczenia środowiska i eliminowanie źródeł zanieczyszczeń;
- budzenie świadomości moralnej i etycznej wrażliwej na jakość środowiska;
- wychowanie w duchu wrażliwości na wartość naturalnego środowiska człowieka na różnych szczeblach edukacji narodowej;
- wychowanie proekologiczne w rodzinie i przez środki masowego przekazu;
- prowadzenie medycznych badań nowych jednostek chorobowych, powstałych pod wpływem zmienionego środowiska;
- zabezpieczenie tak zwanych *czystych* rezerw genetycznych.

Powyższy wykaz zagadnień i problemów nie jest kompletny, ale w sposób wystarczający ilustruje bogatą i różnicowaną treść pojęcia sozologia.

Aspekt zakresowy pojęcia sozologia obejmuje problemy i zagadnienia dotyczące nieożywionej i ożywionej oraz antroposfery. Wszystkie te obszary rozpatrywane są w aspekcie ochrony naturalnych właściwości poszczególnych obiektów przyrodniczych i ich wpływu na życie i zdrowie człowieka.

⁴ Por. W. Goetel, *Sozologia — nauka o ochronie przyrody i jej zasobów*, Kosmos A 21(1972)2-3, s. 31-38; A. Wodziczko, *Kierunki współczesnej ochrony przyrody*, Przyroda i Technika (1935)4, s. 145-148; tenże, *Ochrona przyrody jako nauka i jej potrzeby*, Chrońmy Przyrodę Ojczystą 2(1945)2-3, s. 8-15; W. Michajłow, *Sozologia i problemy środowiska życia człowieka*, Warszawa 1975; J.M. Dołęga, *Z zagadnień sozologii*, w: *Z zagadnień filozofii przyrodoznawstwa i filozofii przyrody*, pod. red. M. Lubańskiego i S.W. Ślęgi, t. 4, Warszawa 1982, s. 328-337; *Rachunek sozoekonomiczny nakładów w górnictwie węgla kamiennego*, pod. red. F. Piontek, Białystok-Kraków 1993.

2. W początkowych stadiach powstawania i rozwoju nowych nauk występują trudności z ich zdefiniowaniem. Podobną sytuację obserwujemy w literaturze metaprzmiotowej w sozologii. Biorąc pod uwagę zaproponowane próby określeń sozologii przez W. Michajłowa⁵ i W. Goetla⁶, proponujemy następującą definicję tej nauki:

Sozologia jest nauką o systemowej ochronie biosfery przed destrukcyjnym oddziaływaniem na nią antroposfery.

Systemowa ochrona — wyrażenie to oznacza tutaj systemowe podejście do badań naukowych, które charakteryzują się całościowym ujęciem problematyki i zarazem wskazują na sprzężenia zwrotne między elementami wewnątrz systemu oraz między systemem a jego otoczeniem. Przez system⁷ rozumiemy zespół różnych elementów wzajemnie ze sobą powiązanych, na siebie oddziaływujących i stanowiących pod pewnym względem całość. Określenie to nawiązuje do filologicznego znaczenia terminu *system* (gr. *systema*) i podkreśla taki układ elementów, który tworzy pewną całość uwarunkowaną stałym łańcem jego części składowych w świecie realnym lub w sferze poznania ludzkiego, a zwłaszcza naukowego. System stanowi całość, w której elementy są powiązane z sobą relacjami oddziaływania i stanowią jego strukturę. Każdy system otwarty lub względnie odosobniony ma swoje otoczenie. W przyrodzie i poznaniu ludzkim występują przede wszystkim systemy otwarte lub względnie odosobnione. Otoczenie systemu jest to cała rzeczywistość, która wchodzi lub może wchodzić z nim w relacje. Zatem *systemowa ochrona biosfery* oznacza całościowe i wszechstronne działanie człowieka na rzecz ochrony przyrody w sferze nauki, techniki, technologii, pedagogiki i dydaktyki.

Termin *biosfera*⁸ oznacza całą przestrzeń zamieszkałą przez organizmy żywe i człowieka, czyli powierzchnię ziemi i jej górną warstwę, dolną część atmosfery i prawie całą hydrosferę.

Przez nazwę *antroposfera* rozumie się całą przestrzeń różnorodnej działalności człowieka, a więc gospodarczej, społecznej, kulturowej, politycznej, naukowej, twórczej i wytwórczej.

Wyrażenie *destrukcyjne oddziaływanie* rozumiemy jako całą działalność człowieka, która wchodzi w konflikt z biosferą, zmienia naturalne środowisko życia oraz powoduje strukturalne zmiany genetyczne niektórych roślin i zwie-

⁵ Por. W. Michajłow, *Sozologia — nauka o ochronie i kształtowaniu środowiska*, w: *Nowe specjalności w nauce współczesnej*, pod. red. T. Kotarbińskiego, W. Osińskiej, E. Gęblewicz, Wrocław 1977, s. 159; tenże, *Sozologia i problemy środowiska życia człowieka*, s. 50.

⁶ Por. W. Goetel, *Sozologia — nauka o ochronie przyrody i jej zasobów*, s. 31-38.

⁷ Por. S. Mynarski, *Elementy teorii systemów i cybernetyki*, Warszawa 1974; *Ogólna teoria systemów*, pod. red. G.J. Klira, tłum. C. Bergman, Warszawa 1976; W. Sadowski, *Podstawy ogólnej teorii systemów. Analiza logiczno-metodologiczna*, tłum. A. Lewicka, Warszawa 1978; *Nauka-technika-system*, pod. red. W. Gasparskiego i D. Millera, Wrocław 1981; L. von Bartalanffy, *Ogólna teoria systemów. Podstawy, rozwój, zastosowania*, tłum. E. Waydyłło-Woźniak, Warszawa 1984; M. Lubański, *Informacja — system*, w: M. Heller, M. Lubański, S.W. Ślaga, *Zagadnienia filozoficzne współczesnej nauki*, Warszawa 1992, s. 15-68.

⁸ Por. *Biosfera*, red. A. Witkowska, tłum. B. Molski, Warszawa 1973; *Biosfera i jej zasoby*, tłum. S. Rajpert, L. Biegański, Warszawa 1976.

rząt, w tym również człowieka; ma ona również wpływ na chemiczną i biologiczną równowagę w biosferze.

3. Przedmiotem badań sozologii w sensie ogólnym jest wzajemne oddziaływanie biosfery i antroposfery. Natomiast w sensie ścisłym przedmiotem badań sozologii jest ochrona biosfery przed destrukcyjnym działaniem na nią antroposfery. Ten aspekt ochrony czy osłony stanowi o specyfice sozologii i jej odrębności od innych nauk o biosferze i antroposferze.

Zakres badań sozologii obejmuje — przy takim scharakteryzowaniu jej przedmiotu — przyrodę nieożywioną i ożywioną, przez którą rozumiemy kosmo-bio-geograficzne środowisko życia, ulegające pod wpływem oddziaływania antroposfery wielorakim zmianom, a czasem całkowitej destrukcji.

W zakres tak ujętego przedmiotu badań sozologii wchodzi różne formy życia, ich struktury genetyczne i prawidłowy rozwój, a także zakłócenia rozwojowe spowodowane działaniem antroposfery. Do zakresu badań sozologicznych należy też środowisko fizyczne, w którym tkwi biosfera, a mianowicie atmosfera, hydrosfera, litosfera i kosmosfera.

Wśród zagadnień szczegółowych dotyczących biosfery należy wymienić problemy natury biologicznej i biologiczno-genetycznej. Zadania związane z tą problematyką sprowadzają się do opisu aktualnego stanu biosfery uwzględniającego jej środowisko wodne, atmosferyczne, geologiczne, a nawet kosmiczne.

Do zagadnień sozologicznych, związanych z antroposferą, należą problemy dotyczące stanu biologicznego i biologiczno-medycznego populacji ludzkich w poszczególnych krajach i na całych kontynentach oraz problematyka, która wyłania się wraz z rozwojem nowych dziedzin poznania, takich jak: sozotechnika, sozopsychologia, sozoekonomia, prawodawstwo ekologiczne, etyka ekologiczna, pedagogika ekologiczna⁹.

W związku z destrukcyjnymi oddziaływaniami antroposfery na biosferę wskazuje się na problemy pojawiające się z następującymi zagrożeniami:

- fizycznego środowiska biosfery;
- środowiska biologicznego;
- życia i zdrowia człowieka;
- życia w małych, dużych i wielkich makroregionach;
- poszczególnych populacji, a nawet całych gatunków czy ras, zarówno w faunie, jak i florze;

⁹ Por. *Sozologia i sozotechnika*, red. W. Goetel, *Zeszyty Naukowe Akademii Górniczo-Hutniczej* 21(1971) zeszyt specjalny; *Stres psychiczny w sytuacji kryzysu ekologicznego. Badania z zakresu sozopsychologii*, pod. red. A. Bieli, Lublin 1984; *Prawo człowieka do środowiska naturalnego*, pod. red. J. Sommera, Wrocław 1987; T. Ślipko, *Granice życia. Dylematy współczesnej bioetyki*, Warszawa 1988, s. 22-75; F. Woronowski, *Ewangelizacja porządku doczesnego*, Łomża 1990, s. 142-159; Z. Zaleski, *Psychologia ekologicznego exodusu*, Wrocław 1991; A. Eliasz, *Psychologia ekologiczna*, Warszawa 1993; *Ekonomia i etyka w ochronie środowiska*, pod. red. M. Prus, Gdańsk 1993; *Materiały II Ogólnopolskiej Konferencji Ochrona środowiska w nauczaniu i wychowaniu*, pod. red. M.R. Dudzińskiej i L. Pawłowskiego, Lublin 1993.

— krajobrazu, zgrupowań roślin i zwierząt.

Biorąc to wszystko pod uwagę należy jeszcze raz podkreślić, że przedmiotem badań sozologii jest wpływ człowieka na przyrodę oraz metody i sposoby jej ochrony.

4. Mając na względzie założenie o jedności nauki, zwłaszcza jedności jej struktury logicznej, stosowanie w nich jednolitego systemu metod logicznych, które stanowią najtrwalszą cechę współczesnej nauki, oraz wpływ jednych badań na drugie i ich wzajemne zależności, staje się jasne, że interdyscyplinarność jest nieodzowną cechą procesów naukotwórczych sozologii i zarazem potwierdza suponowaną jedność nauk¹⁰.

Naukowa problematyka sozologiczna sprawia, że badania interdyscyplinarne są w sozologii rzeczą konieczną. Jej rozwiązywanie bowiem wymaga współpracy z następującymi naukami podstawowymi: ekologią, geologią, ekonomią, naukami technicznymi i technologicznymi, etyką, pedagogiką. Z tej współpracy rodzą się nowe dziedziny naukowe, takie jak: sozotechnika, sozoekonomia, sozopsychologia, etyka ekologiczna, prawodawstwo ekologiczne, wychowanie sozologiczne oraz ekofilozofia.

III. METODOLOGIA SOZOLOGII

Należy na wstępie zauważyć, że nie można wskazać na jakąś jedną charakterystyczną metodę stosowaną w sozologii, gdyż jej interdyscyplinarny charakter zmusza autorów do korzystania z wielu metod: empirycznych, humanistycznych, filozoficznych i systemowych.

1. Do podstawowych metod stosowanych w naukach empirycznych należy zaliczyć obserwację naukową: bezpośrednią, pośrednią, jakościową i ilościową. Ponadto w sozologii prowadzi się szczególnego typu obserwacje naukowe, a mianowicie: satelitarne, monitoringowe, laboratoryjne.

Na szczególną uwagę w obserwacji naukowej zasługuje pomiar, opis i aparatura pomiarowa¹¹.

Istotą naukowych obserwacji ilościowych jest pomiar, którego wartość zależy od aparatury pomiarowej. Wynik pomiaru może być zarejestrowany

¹⁰ Por. B. Prandecka, *Strategia ochrony środowiska — podstawy interdyscyplinarne*, w: *Ekonomiczne i socjologiczne problemy ochrony środowiska*, pod red. A. Ginsberta-Geberta, Wrocław 1991, s. 9-20; *Interdyscyplinarne podstawy ochrony środowiska przyrodniczego*, pod red. B. Prandecka, Wrocław 1993; J. Giedymina, *Problemy, złożenia, rozstrzygnięcia. Studia nad logicznymi podstawami nauk społecznych*, Poznań 1964; K. Zamiara, *Metodologiczne znaczenie sporu o status poznawczy teorii*, Warszawa 1974; tenże, *Epistemologiczne założenia psychologicznej wizji człowieka*, w: *Wybrane problemy metodologii badań*, pod red. Elżbiety Aranowskiej, Warszawa 1992, s. 13-32.

¹¹ Por. K. Ajdukiewicz, *Pomiar*, w: tenże, *Język i poznanie*, t. 1, Warszawa 1985, s. 356-364; T. Czeżowski, *O metodzie opisu analitycznego*, w: tenże, *Odczyty filozoficzne*, Toruń 1969, s. 136-142; A. Motycka, *O osobliwości opisu w nauce*, *Studia Epistemologiczne* 1(1990), s. 227-248.

w sposób pośredni, czyli automatyczny, lub w sposób bezpośredni przez prowadzącego badania naukowe.

Na podstawie prowadzonych obserwacji naukowych dokonuje się opisu, którego wartość zależy od rzetelności prowadzonej obserwacji oraz od użytej terminologii charakterystycznej dla danej dziedziny naukowej. W naszym przypadku zawsze chodzi o terminologię z zakresu sozologii. Opis ten w końcowym rezultacie tworzy, w pewnym znaczeniu, fakt naukowy¹², który stanowi podstawę budowania teorii wyjaśniających, wartościujących i sprawozdawczych.

W tym miejscu należy podkreślić znaczenie aparatury pomiarowej w prowadzonych naukowych obserwacjach ilościowych w zakresie badań sozologicznych. Aparatura ta pozwala na rejestrację zmian ilościowych w naturalnym (a raczej badanym) środowisku życia oraz zmian ilościowych w organizmach żywych, zwłaszcza w człowieku. Wymagana jest coraz „czulsza” aparatura pomiarowa, to znaczy rejestrująca najmniejsze ilości szkodliwych substancji dla życia.

2. Sozologia musi uwzględniać niektóre metody nauk humanistycznych lub przyrodniczo humanistycznych. W obszarze badań sozologicznych, w którym trzeba stosować tego rodzaju metody, znajduje się człowiek, jego stan biologiczny i psychiczny, jego działalność gospodarcza w zagrożonym środowisku oraz aspekty etyczno-moralne wszelkiej aktywności ludzkiej.

W badaniach sozologicznych dotyczących sytuacji człowieka w zagrożonym środowisku należy brać pod uwagę wiele metod psychologicznych i etnopsychologicznych, nie wykluczając introspekcji, ponieważ w badaniach tych nie sposób całkowicie pominąć doświadczenia wewnętrznego. Przy odczytywaniu tekstów, kwestionariuszy, wywiadu i ankiet posługujemy się również metodami rozumienia i interpretacji wypowiedzi osób badanych.

Do charakterystycznych metodologicznych cech nauk humanistycznych należy zaliczyć rozumienie, intuicyjne ujęcie całości i ocenę wartości. W naukach tych można wyróżnić za K. Ajdukiewiczem¹³ trzy metodologiczne typy postępowania:

- wyjaśniający lub nomotetyczny;
- wartościujący lub aksjologiczny;
- sprawozdawczy lub idiograficzny.

Typ wyjaśniający charakteryzuje zarówno nauki humanistyczne, jak i przyrodnicze, a polega między innymi na zbieraniu faktów naukowych, odkrywaniu praw i wyjaśnianiu ich za pomocą zasad i hipotez oraz na konstruowaniu teorii wyjaśniających.

¹² Por. C. G. Hempel, *Podstawy nauk przyrodniczych*, tłum. B. Stanosz, Warszawa 1968, s. 23-27; K. Kłószak, *Z teorii i metodologii filozofii metodologii*, Poznań 1980, s. 124-126, s. 133-136.

¹³ K. Ajdukiewicz, *Metodologiczne typy nauk*, w: *Język i poznanie*, t. 1, s. 309-310; por. T. Czeżowski, *O naukach humanistycznych*, w: *Odczyty filozoficzne*, s. 36-38; S. Kamiński, *Pojęcie nauki i klasyfikacja nauk*, Lublin 1981, s. 166-173.

Typ sprawozdawczy sprowadza się głównie do rozpoznawania faktów jednostkowych jako takich, zdaniu sprawy z tych faktów i ich opisanie w ich konkretnej postaci.

Typ wartościujący jest właściwy naukom humanistycznym. Najważniejszymi pojęciami humanistyki są pojęcia aksjologiczne, jak prawda, piękno, dobro. Ten typ postępowania metodologicznego jest źródłem wielu trudności, ponieważ musi on uwzględniać różne systemy wartości i na podstawie jednego z nich oceniać badany przedmiot.

3. Ciągłe aktualnym problemem w metodologii filozofii jest wypracowanie stosowanych metod dla poszczególnych nauk filozoficznych. Badania prowadzone w tym zakresie dostarczają bogatego materiału analizom metodologicznym¹⁴. Pragniemy tutaj tylko przypomnieć o znaczącej roli, jaką w zagadnieniu analiz filozoficznych odegrał K. Kłószak, A.M. Krąpiec, S. Kamiński, J. Giedymin i wielu pracowników naukowych Ośrodka Poznańskiego.

Do rozwiązywania zagadnień i problemów sozologicznych należy wykorzystać również analizy filozoficzne, jeśli nie chcemy poprzestać tylko na wyjaśnieniach, jakie można uzyskać w językach i za pomocą teorii nauk empirycznych. Należałoby zinterpretować naukowe fakty sozologiczne w świetle filozofii i w ramach jej rozróżnić teoretycznych przedstawić taki system racji logicznych wyjaśniający wspomniane fakty, który mógłby zadowolić filozofa i dałby się powiązać z kategoriami bytu występującego w przyrodzie.

Dla przykładu: w naukowych badaniach sozologicznych, podobnie jak w każdym typie badań naukowych, problem prawdy, a więc jej koncepcji, definicji i kryteriów, jest szczególnie ważny. W badaniach tych, opierając się na klasycznej definicji prawdy¹⁵, dąży się do uzyskania i przekazywania prawdziwych informacji naukowych, decydujących o właściwej ocenie stanu biosfery i antroposfery oraz podjęciu ewentualnych środków zaradczych. Informacja prawdziwa, dotycząca stanu biosfery i antroposfery, oraz jej przekaz są jednym z podstawowych wymogów etycznych obowiązujących naukowców, a więc także badaczy życia i jego środowiska.

4. Ze współczesnych teorii nauki można wyróżnić tak zwaną systemową teorię nauki, która formułuje się na podstawie ogólnej teorii systemów i jej

¹⁴ Por. S. Kamiski, *Jak filozofować? Studia z metodologii filozofii klasycznej*, Lublin 1989; E. Morawiec, *Rola intuicji w przyjmowaniu założeń w metafizyce ogólnej u J. Maritaina*, Warszawa 1974; K. Kłószak, *Z teorii i metodologii filozofii przyrody*, Poznań 1980; J. Such, *Problem weryfikacji wiedzy. Studium metodologiczne*, Warszawa 1975; tenże, *Czy istnieje experimentum crucis*, Warszawa 1975; *Z zagadnień filozofii nauk przyrodniczych*, pod red. S. Butryna, Warszawa 1991; *Współczesna filozofia nauk*, red. T. Buksiński, Poznań 1991; *Nauka w świetle współczesnej filozofii*, opracowali: E. Pakszys, J. Such, J. Wiśniewski, Warszawa 1992; J. Życiński, *Granice racjonalności. Eseje z filozofii nauki*, Warszawa 1993.

¹⁵ Por. K. Twardowski, *O tak zwanych prawdach względnych*, w: tenże, *Wybrane pisma filozoficzne*, Warszawa 1965, s. 315-336; H. Rosnerowa, *Współczesne spory o pojęcie prawdy i jej ekspresję*, *Znak* 27(1975), s. 1243-1261; W. Krajewski, *O pojęciach prawdy względnej*, *Studia Filozoficzne* (1963) nr 3-4, s. 211-220; J. Woleński, *O semantycznej definicji prawdy*, *Studia Epistemologiczne* 1(1990), s. 67-120.

zastosowań. W ramach tej teorii naukę w stadium apragmatycznym¹⁶ można określić jako system twierdzeń (zdań) uporządkowanych logicznie, uzasadnionych, intersubiektywnie sprawdzalnych i komunikatywnych. Sformułowanie to wyraża tendencję w badaniach z zakresu filozofii nauki lub teorii nauki, znaną już od czasów Arystotelesa. W naukowych badaniach systemowych uwzględnia się nie tylko aspekt przedmiotowy i metodologiczny, ale również aspekt społeczny, wychowawczy, syntetyczny i dynamiczny nauki.

W badaniach naukowych z zakresu sozologii wymagane jest podejście systemowe zarówno w aspekcie przedmiotowym, jak i metodologicznym. W badaniach tych wykorzystuje się wiele metod i technik w celu rozpoznania aktualnego stanu biosfery i antroposfery oraz ukazania konieczności zastosowania środków mających zahamować degradację środowiska naturalnego. Zbiór tych wszystkich metod i technik stanowi pewien system możliwości badawczych w sozologii.

Powyższe uwagi o problematyce metodologicznej sozologii są próbą ukazania złożoności tej problematyki i postulują potrzebę bardziej analitycznego omówienia wszystkich czterech grup metodologicznych stosowanych w sozologii.

IV. KONCEPCJE SOZOLOGII

W ludzkim poznaniu przednaukowym i naukowym występują zasadniczo następujące elementy strukturalne: pojęcia lub nazwy, sądy lub zdania, teorie i hipotezy oraz koncepcje. Przez koncepcje rozumiemy ogólne założenia o charakterze teoriopoznawczym, ontologicznym i aksjologicznym. Założenia te ukierunkowują nasze spojrzenie poznawcze na dany przedmiot badań naukowych oraz pozwalają zaakcentować w strukturze poszczególnych dziedzin poznania te elementy, które są charakterystyczne dla naszej nauki. W związku z wyróżnionymi typami metod w sozologii, możemy zaproponować cztery jej koncepcje: empiryczną, humanistyczną, filozoficzną i systemową.

1. Empiryczna koncepcja sozologii jest związana z empirologiczną teorią nauki. Według tej teorii przedmiotem badań szczegółowych nauk o przyrodzie jest sfera zjawisk, inaczej mówiąc — aspekt zjawiskowy rzeczywistości, a celem jest ustalenie stałych relacji między tymi zjawiskami oraz sformułowanie praw rządzących tymi zjawiskami¹⁷.

Empiryczna koncepcja sozologii jest budowana na dwóch założeniach. Pierwsze dotyczy przedmiotu badań sozologii, drugie — metod stosowanych w tej nauce. Sozologiczne badania naukowe prowadzone przy tych założeniach

¹⁶ Por. K. Ajdukiewicz, *Logika pragmatyczna*, Warszawa 1965, s. 177.

¹⁷ Por. K. Kłósak, *Z teorii i metodologii filozofii przyrody*, s. 14; tenże, «*Przyrodnicza*» definicja duszy ludzkiej, jej uprawnienia i granice użyteczności naukowej, *Studia Philosophiae Christianae* 2(1966) nr 1, s. 192-195.

dotyczą strony zjawiskowej rzeczywistości na styku wzajemnego oddziaływania na siebie biosfery i antroposfery. Badania te opierają się na obserwacji naukowej jako jednej z podstawowych metod sozologii w ramach tej koncepcji.

Jeżeli opowiemy się za taką koncepcją sozologii, to tego rodzaju badania pozwolą uzyskać dokładny opis zjawisk i relacji zachodzących między nimi w biosferze i antroposferze.

2. Humanistyczna koncepcja sozologii w całym procesie ochrony naturalnego środowiska człowieka przywiązuje wielką wagę do antroposfery, i to zarówno na etapie badań rozpoznawczych, dotyczących oddziaływania zmienionego środowiska naturalnego na somatyczną, psychiczną i duchową stronę człowieka, jak i na etapie rozwiązywania zagadnień kształtowania sumienia wrażliwego na wartości ekologiczne i tworzenia prawa biorącego w ochronę wartość, jaką przedstawia środowisko naturalne.

Humanistyczne uwarunkowania, przesłanki czy założenia badań sozologicznych mają swą podstawę w wartościach humanistycznych. Spośród owych humanistycznych założeń sozologicznych badań naukowych należałoby wymienić następujące:

— przyroda, kosmos, całe środowisko przyrodnicze, które nas otacza, uznaje się za dzieło Boga Stwórcy;

— człowiek, który jest szczególnym dziełem Stwórcy, stanowi w tym środowisku przyrodniczym określone centrum, w którym zbiegają się różne linie rozwojowe wszechświata;

— w przyrodzie i człowieku dostrzega się dobro i piękno — wartości, które decydują o rozwoju osobowości człowieka;

— życie i zdrowie człowieka uznaje się za wartości najwyższe;

— etyka, moralność i prawo ekologiczne stanowią istotne elementy edukacji ekologicznej¹⁸.

Wymienione założenia wytyczają humanistyczną koncepcję sozologii, w ramach której określa się przedmiot i metody badań tej nauki. W koncepcji tej preferuje się metody humanistyczne, a przedmiotem zainteresowań jest sam człowiek z jego warstwą biologiczną i humanistyczną.

3. U podstaw filozoficznej koncepcji sozologii znajdują się założenia filozoficzne dotyczące człowieka, przyrody i aksjologii. Inaczej mówiąc, koncepcja ta opiera się na filozoficznej koncepcji człowieka, na filozofii przyrody ujętej współcześnie, a więc na kosmofilozofii i biofilozofii oraz na zasadach prawa naturalnego. Należy w tym miejscu wyrazić życzenie, aby filozoficzna koncepcja sozologii brała swoje założenia z ekofilozofii, która obecnie jest *in statu nascendi*.

¹⁸ Por. Jan Paweł II, *Pokój z Bogiem Stwórcą — pokój z całym stworzeniem*, Rzym 1990 (orędzie Papieża na XXIII Światowy Dzień Pokoju); T. Ślipko, *Granice życia. Dylematy współczesnej bioetyki*, Warszawa 1988; S. Kornas, *Współczesne eksperymenty medyczne w ocenie etyki lekarskiej*, Częstochowa 1986; M. Heller, J. Życiński, *Dylematy ewolucji*, Kraków 1990, s. 150-18; K. Kłoskowski, *Genom ludzki. Wzobrazienia a stan faktyczny badań genetycznych*, *Studia Philosophiae Christianae* 30(1994) nr 1, s. 131-140.

Jeżeli chodzi o filozoficzną koncepcję człowieka, to należy ją rozpatrywać w ramach jakiegoś systemu filozoficznego. W naszym ujęciu chodzi przede wszystkim o klasyczną i tomistyczną koncepcję człowieka. Koncepcja ta charakteryzuje się niejednorodnym rozwiązywaniem zagadnień szczegółowych, mimo to można wyróżnić w niej elementy stałe, charakterystyczne. Do tych elementów należy zaliczyć:

- strukturę ontyczną bytu ludzkiego;
- jedność psychofizyczną człowieka;
- zasadnicze warstwy struktury człowieka (biologiczną, psychiczną, duchową);
- immanencję i transcendencję człowieka wobec przyrody.

Ponadto, jeżeli człowiek ma efektywnie funkcjonować w społeczeństwie, to filozoficzna koncepcja sozologii musi uwzględniać zasady prawa naturalnego (jeśli nie chce się mówić o prawie zawartym w Dekalogu), a zwłaszcza prawa do życia, rodziny, prawdy i własności¹⁹.

W takiej perspektywie filozoficznej podejmowanie i rozwiązywanie zagadnień sozologicznych pozwala dostrzec w człowieku podstawową wartość, a atmosferę, hydrosferę, litosferę, kosmosferę, biosferę i antroposferę potraktować jako środowisko, w którym się on rozwija.

4. W systemowej koncepcji sozologii bierze się pod uwagę wiele podsystemów, które mają własne cele działania, ale efektywność ich i ocena tej efektywności zależy od procesu sterowania. Cały wielki system, nazwijmy go technicznie *sozologiczny* ma ogólny cel działania, którego efektywność zależy od działania podsystemów. Celem tym jest utrzymanie na Ziemi optymalnych warunków życia oraz warunków rozwoju i zdrowia człowieka. Czymś oczywistym jest, że między podsystemami i w nich samych zachodzą liczne sprzężenia. Efektywność takiego systemowego stawiania i rozwiązywania problematyki sozologicznej zależy od hierarchicznej struktury sterowania oraz od dobrze rozbudowanej sieci informacyjnej.

Systemowa koncepcja sozologii powinna dominować w sozologicznych badaniach metateoretycznych i merytorycznych. Wydaje się, że jest ona wystarczająco uzasadniona, a ponadto syntetyzuje empiryczną, humanistyczną i filozoficzną koncepcję tej nauki oraz jest w stanie i w sposób zadowalający rozwiązać problematykę sozologiczną w aspekcie teoretycznym i praktycznym.

ZAKOŃCZENIE

Przedstawiony tutaj zarys metateoretycznej problematyki sozologicznej ukazuje status epistemologiczno-metodologiczny sozologii. Wydaje się, że jest uzasadniony postulat, aby taka nauka znalazła się w rejestrze nauk końca XX wieku.

¹⁹ Por. A. M. Krąpiec, *Człowiek i prawo naturalne*, Lublin 1975.

EPISTEMOLOGICAL AND METHODOLOGICAL
STATUS OF SOZOLGY

SUMMARY

The article considers the problem of conditions of creation and separation of new environmental protection science, called finally — sozology. The reasoning of creation of the new field of science can be traced back to the work of pioneers, the activity of international organizations, work of Polish scientists of 19th Century and 20th Century as well as to the future development of that science. The second part article includes analysis, which lead to a conclusion, that sozological research is of interdisciplinary character in both epistemological and unified approach. On the grounds of that research theories joining the achievement of different sciences in this scope of interest may be created. On the grounds of analysis carried out in the third part article it has to be emphasized, that if empirical, humanistic, philosophical, systematic methods are taken into consideration in sozology this becomes a complex aspect in methodological approach to that science. Basing on analysis in the fourth part article we are coming to a conclusion, that systematic concept of sozology is an efficient reason, to create sozological system.